

ПОДОЛАННЯ БАР'ЄРІВ РОЗВИТКУ КРЕАТИВНОСТІ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті теоретично обґрунтовано бар'єри розвитку креативності та визначено фактори їх подолання в процесі професійного навчання майбутніх учителів початкової школи.

Ключові слова: креативність, педагогічні бар'єри, антиінноваційні бар'єри, психологічні бар'єри, бар'єри креативності.

Сучасні умови розвитку суспільства спонукають відмовитися від стереотипів, що вимагає від випускників вищих шкіл подолання мисленнєвих шаблонів, зняття обмежень і більшої свободи у вирішенні проблем. Реалії, з якими вони зіткнуться, не мають однозначних трактувань на відміну від реалій навчальної практики, де для вирішення завдань і проблем завжди пропонувалися правильні рішення. Рішенням цієї проблеми може стати розвиток креативності, що допомагає знаходити оригінальне вирішення складних проблем. Креативна особистість цікава у спілкуванні, оскільки вона знаходиться в постійній динаміці, відкрита новому життєвому досвіду.

Креативність дає можливість майбутнім учителям початкової школи втілювати інноваційні процеси в професійну сферу діяльності. Надбання світової і вітчизняної педагогіки, сучасні науково-педагогічні дослідження та практичний досвід багатьох поколінь педагогів переконають у необхідності творчого (креативного) елементу в педагогічній діяльності. Системоутворюючим чинником креативної освіти є інноваційна діяльність майбутнього вчителя.

На думку І. Дичківської, специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що її об'єктом і результатом є творення особистості, а не образу, як у мистецтві, чи механізми, конструкції – як у техніці. Педагогічний процес розглядають як спільну творчість (співтворчість) педагога й вихованця в ситуації педагогічного взаємодія, у процесі якої відбувається педагогічне перетворення людини [2].

Готовність до інноваційної педагогічної діяльності – особливий особистісний стан, який передбачає наявність у педагога мотиваційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності, володіння ефективними способами і засобами досягнення педагогічних цілей, здатності до творчості і рефлексії.

Педагоги, які творчо ставляться до інноваційної діяльності, мають широкі й змістовні знання про наукові та новаторські підходи до навчання й виховання, володіють новітніми технологіями і створюють власні. Реалізація творчого потенціалу в інноваційному процесі для багатьох із них є найважливішим орієнтиром діяльності.

Ефективність будь-якої людської діяльності, у тому числі й навчальної, визначається безліччю чинників, серед яких найважливішу роль відіграє вміння долати перешкоди на шляху досягнення мети. Одним із таких перешкод, що знижують ефективність навчання у вищій школі, стають психологічні бар'єри – такі психічні стани, які гальмують розумові процеси і не дозволяють навіть обдарованим студентам повністю розкрити свої здібності, реалізувати набуті знання, вміння, навички. Із-за високої тривожності, страху, боязні невдачі, низької самооцінки, невпевненості й надмірної самокритичності студенти не в змозі самостійно ухвалювати рішення, хворобливо реагують на різного роду невизначені ситуації, не вміють спілкуватися, вирішувати ділові і побутові конфлікти. Для того, щоб випускник вищого навчального закладу міг досягти успіху у своїй професійній діяльності, йому необхідно навчитися адекватно оцінювати свій психічний стан, вміти керувати ним, тобто розпізнавати і долати психологічні бар'єри.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив стверджувати, що проблема бар'єрів значуща для багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Величезний інтерес викликає питання ролі бар'єрів у життєдіяльності людини. Перші спроби описати дію психологічного бар'єру на розвитку особи були представлені в працях К. Левіна, З. Фрейда, а у вітчизняній педагогіці і психології спочатку К. Ушинським, а потім і Б. Кедровим. На сучасному етапі бар'єр є об'єктом досліджень І. Дичківської, Я. Пономарьова, Р. Шакурова, В. Кан-Каліка, В. Андрущенко, О. Скубашевської, Л. Ярославської та ін. Питання бар'єрів креативності та їх подолання розглядається в працях зарубіжних учених Е. Бос, А. Хайем, Т. Бьюзен, Алан Дж. Роу, М. Мікалко, М. Кіппіс.

Не дивлячись на різнобічність досліджень психолого-педагогічних аспектів, педагогічні чинники бар'єрів розвитку креативності в процесі професійного навчання та їх подолання спеціально не досліджувалося. Водночас питання про їх значущість для формування креативних здібностей майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки представляє великий науковий і практичний інтерес, чим і зумовлений вибір досліджуваної нами теми.

Мета статті – теоретично обґрунтувати бар'єри розвитку креативності та визначити чинники їх подолання в процесі професійного навчання майбутніх учителів початкової школи.

Аналізуючи та узагальнюючи підходи до визначення поняття "бар'єр" психологами, соціологами, педагогами, Л. Ярославська доходить висновку, що "педагогічний бар'єр" – складне багатоглибе педагогічне явище, викликане факторами як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, та притаманне усім суб'єктам навчально-виховного процесу, яке в результаті перешкоджає, стримує, знижує ефективність і успішність цього процесу [5, с. 16].

Науковці і педагоги-практики зазначають, що упродовження нової ідеї, проекту або технології часто нашоується на різні перешкоди, які названо антиінноваційними бар'єрами. До зовнішніх бар'єрів відносяться: по-перше, соціальні бар'єри (несумісність нового з наявним досвідом і цінностями, прийнятими в суспільстві; стереотипи мислення педагогічного співтовариства); по-друге, організаційні бар'єри (протидія керівних органів освіти втіленню нововведень; відсутність координаційних центрів із розроблення та впровадження педагогічних інновацій); по-третє, методичні бар'єри (брак методичного забезпечення нововведення, недостатня поінформованість у галузі педагогічної інноватики); по-четверте, матеріально-технічні бар'єри (навантаження педагогів, побутові умови, рівень заробітної плати). До внутрішніх бар'єрів належать психологічні (особистісні) бар'єри, які приховують глибинні особистісно-професійні проблеми. Психологічні бар'єри – психічні стани, що виявляються в неадекватній пасивності педагога, яка заважає здійснювати інноваційну діяльність [2].

На погляд Л. Орбан-Лембрик, психологічний бар'єр – наслідок невідповідності зовнішніх впливів (подразників) внутрішньому "Я" (інтересам, потребам, спрямованості особистості тощо), через що формується негативне ставлення до "подразників", прагнення захиститися від нього [4, с. 563].

Опір нововведенням є явищем типовим і повторюваним. Він може поставати як пряма відмова від участі в інноваційній діяльності, імітація активності з одночасною демонстрацією того, що нововведення не дає позитивних результатів тощо. Заважають інноваціям застарілі, консервативні інструкції, розпорядження і накази, намагання органів управління освітою все зарегламентувати, карати за будь-які відхилення. Щоб подолати всі ці бар'єри, педагог нерідко повинен не тільки виносити, осмислити, обґрунтувати інноваційну ідею, а й виявити громадянську мужність під час її реалізації.

Психологічні бар'єри виникають за необхідності вийти за межі звичних способів розв'язання професійного завдання, надати перевагу іншому погляду. Вони постають як внутрішні перепони (небажання, боязнь, невпевненість), що заважають людині виконувати певну дію. Використовуючи їх для самозахисту, людина зосереджується лише на тій зовнішній інформації, яка може бути нею засвоєна і не виносить розладу в її душевний стан. Таке обєригання усталеного уявлення про світ заважає творчому процесові, налаштованості на пізнання, осмислення, використання і творення нового. Психологічні бар'єри існують як: форма прояву соціально-психологічного клімату колективу в умовах інновацій у вигляді негативних психічних станів працівників, спричинених нововведенням; сукупність дій, суджень, понять, очікувань і емоційних переживань працівників, в яких усвідомлено чи не усвідомлено, приховано чи неприховано виражаються негативні психічні стани. У педагогічному середовищі найчастіше проявляються організаційно-психологічні, соціально-психологічні, когнітивно-психологічні бар'єри.

Аналіз літератури свідчить, що нове і невідоме завжди викликало у людей тривогу і страх. Нерідко інновації, які руйнували усталений спосіб життя, звички людей, зумовлювали хворобливі й неадекватні реакції. Одним із видів негативної психічної реакції на інновації є фрустрація. Фрустрація – це психічний стан, викликаний об'єктивно неподоланими (або таким, що так сприймаються суб'єктом) труднощами в розв'язанні значущих для людини завдань. Такий стан може бути спричинений надто швидким, надто частим або перманентним впровадженням інновацій. Спільною особливістю усіх видів психологічного захисту особистості (ідентифікації, заперечення, відчуження, раціоналізації, витіснення, катарсису) є їх неусвідомленість, тому спостерігати можна лише зовнішні прояви роботи захисних механізмів. За таких умов спотворюється звичайна поведінка людини, про що можуть свідчити немотивована нерішучість, невпевненість у собі, недовіра [2].

Ускладнюють, а іноді й унеможливають інноваційну педагогічну діяльність бар'єри розвитку креативності – перешкоди, які заважають особистісному вияву креативної діяльності.

Е. Бос виокремлює 8 кілерів (бар'єрів) креативності: нестача сну, страх, заборона мислення, брак часу, перфекціонізм, агресивність, неправильна техніка, помилкова реалізація [1, с. 17-22].

На думку А. Хайем, існують такі бар'єри: недостатня різноманітність навичок; обмежені можливості для набуття нових навичок; незначна кількість труднощів; послаблене відчуття персональної відповідальності; обмежена кількість варіантів рішення; відсутність моделей поведінки; оточення готове прийняти обмежену кількість варіантів; санкції; страх, особиста обмеженість мислення; біполярне (альтернативне) мислення; надмірна упевненість у собі; постійний недолік часу; процедурні обмеження; бюрократизм; лідери з обмеженим світоглядом; обмеження, що накладаються процесами в групі; на вас тиснуть, щоб домогтися згоди; перфекціонізм; боязнь помилок; боязнь відмови; боязнь втратити контроль; гордість; особисті фільтри; фізичний дискомфорт; занадто конкретне мислення (надмірний практицизм); вузькість мислення; прийняття існуючого стану речей (конформізм); низька самооцінка на роботі та інші [4].

У сфері навчання і виховання вони проявляються як схильність до конформізму (прагнення бути подібним на інших людей, не відрізнятись від них своїми судженнями і вчинками); боязнь виявитися "білою вороною", видатися нерозумним і смішним у своїх судженнях; боязнь видатися надто екстравагантним у своєму неприйнятті і критиці чужих думок; невміння реалізувати нові способи і форми здійснення педагогічної діяльності; недостатня розвиненість індивідуального творчого потенціалу окремих педагогів; відсутність потреби впроваджувати нове; боязнь помсти іншої людини, чия позиція піддається критиці; особистісна тривожність, невпевненість у собі, негативне самосприйняття ("Я-концепція"), що характеризується заниженою самооцінкою особистості, небажанням висловлювати свої ідеї; ригідність (негнучкість) мислення [2].

Наведені вище чинники, що впливають на креативність, можуть виявлятися як в окремої особи, так і в колективі.

Особливий погляд на психологічний бар'єр представлений у роботі Р. Шакурова. Учений бачить у нм джерело розвитку всього живого, що є у всьвітї, зокрема людської особистості, вдосконалення якої відбувається в результаті подолання перешкод [4, с.3]. Тому важливим етапом у формуванні креативних здібностей майбутнього вчителя початкових класів у процесі професійної підготовки є своєчасне виявлення бар'єрів розвитку креативності і намічення оптимальної організації креативних процесів.

На погляд Е. Бос, кожний розумно організований творчий процес проходить, незалежно від обраної техніки, такі етапи: латентне незадоволення; з'ясування проблеми; організація креативного обговорення; пошук ідеї; оцінка ідеї; визначення рішення; реалізація. Із метою подолання бар'єрів в інноваційній діяльності педагога використовують соціально-психологічні методи, зокрема індивідуальні та групові технології.

Дослідження у сфері соціальної психології, життєва практика свідчать, що група є ефективним інструментом соціально-психологічного впливу на особистість. Як відомо, присутність інших підсилює мотивацію кожного учасника до опанування певних норм і принципів, стратегій та стилю поведінки, збагачує особистісний репертуар рішень, допомагає обрати найадекватніші. Взаємодія у групі сприяє формуванню й розвитку комунікативних навичок, підвищенню самооцінки, подоланню тривожності, агресивності, підсиленню позитивної мотивації поведінки. Для цього в групі має утвердитися спокійна, доброзичлива атмосфера, в якій би кожен індивід убачав джерело психологічного захисту, важливий чинник регуляції своєї поведінки. Розвиток самосвідомості в таких умовах відбувається за неперервного зниження бар'єрів психологічного захисту. Одночасно знижується рівень особистої нещирості, оскільки кожний усвідомлює, що вона утруднює роботу групи.

Позитивний вплив групи на особистість забезпечують: наявність зворотного зв'язку (взаємодія у групі створює і підтримує оптимальні умови для того, щоб кожний мав змогу побачити й усвідомити дефектні прояви своєї й чужої поведінки); емоційне переживання отриманих під час групової роботи нових даних про себе й інших (воно породжує сильний імпульс, що спонукає до переосмислення "Я-концепції"). Основою розуміння власних проблем є співпереживання подібних станів інших учасників групи; роль ведучого, який може бути активним творцем ситуації, каталізатором процесів у групі, соратником чи опонентом учасників групової взаємодії.

У подоланні психологічних бар'єрів в інноваційній діяльності педагога ефективними є різноманітні групові технології. Автори однієї з них, зарубіжні психологи К. Левін, Д. Джибб, В. Байон, А.-К. Райс, М. Райош використовують принцип "навчання того, як навчитися" під час випробування нових форм поведінки в обстановці, яка нічим не загрожує особистості. Процедурно така робота охоплює самопрезентацію, зворотний зв'язок, експериментування. Учасники заняття отримують допомогу в розвитку таких специфічних комунікативних навичок, як опис поведінки, передавання почуттів, активне слухання, конфронтація. Ведучий заняття при цьому зберігає пасивну позицію.

На нашу думку, важливою складовою для створення відповідних умов для навчання: особлива, незвична для навчального процесу, але не відволікаюча обстановка; організація креативної команди (проведення анкетування); забезпечення довіри й упевненості; відкритість; тактовність; зовнішні рамки (часові); ніяких змагань, сумісне вирішення проблеми – без взаємної конкурентної боротьби тощо.

У психолого-педагогічному дискурсі визначається три види креативних технік:

1. Інтуїтивні – анонімний мозковий штурм, біоніка, бісоціації, мозковий штурм, пул для писемного накопичення ідей, метод кластерів, техніка "переворот", метод галереї та ін.

2. Дискурсивні – функціональний або оцінювальний аналіз, морфологічна матриця/ морфологічна скриня, контрольний список Осборна, прогресивна абстракція та ін.

3. Комбінований метод, що об'єднує інтуїтивні і дискурсивні елементи – капелюхи мислення за методом де Боно, ТРИЗ, метод Уолпа Діснея, майстерня майбутнього.

Використання названих технік в організації навчального процесу вищої школи дозволить оптимально використовувати освітній простір із метою подолання бар'єрів розвитку креативності у процесі професійного навчання майбутніх учителів початкової школи, що є запорукою успішного становлення професіоналів.

Висновки. Теоретична значущість результатів дослідження полягає в тому, що воно робить внесок до розвитку педагогіки вищої школи за рахунок розширення уявлень про психологічні бар'єри, зокрема бар'єри розвитку креативності, подолання яких у навчанні має стати одним із педагогічних завдань, а сам психологічний бар'єр може розглядатись як педагогічний засіб розвитку професійно важливих якостей і способів діяльності майбутніх учителів початкової школи, що сприяє розвитку їх професійної компетентності.

Проведене дослідження не вичерпує цієї проблеми. Особливо перспективним, на наш погляд, може бути її подальше вивчення щодо подолання бар'єрів розвитку креативності у процесі професійного навчання майбутніх учителів початкової школи. Зокрема, отримані результати можуть служити теоретичною базою для вирішення проблем підвищення якості фахівців різних сфер в умовах модернізації освітнього процесу, а також підґрунтям для створення програм самовдосконалення професійної компетентності і викладача, і студентів у різних типах освітніх установ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бос Э. Как развивать креативность / Э. Бос; [пер. с нем. Петросян К.А.]. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 189, [2] с.: ил. – (Школа развития).
2. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 325 с.
3. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: навч. посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 567 с.
4. Ярославська Л.І. Дидактичні умови подолання педагогічних бар'єрів у процесі навчального співробітництва викладачів та студентів: Дис. канд. пед. наук: 13.00.09 / Л.І. Ярославська. – Х., 2010. – 244 с.
5. Електронний ресурс : <http://www.elitarium.ru>